

Šiaurės Lietuvos dvarai

Šiaurinė Lietuvos dalis, besiribojanti su Latvija, buvo tankiai nusėta smulkių dvarelių. Kai kuriuos jų dar spėjo užfiksuoti Žemėtvarkos instituto specialistai per 1973, 1980 ir 1983 m. inventorizacijas. Tuomet kartografiniuose planuose jie Joniškio rajone pažymėjo 17, Pakruojo rajone – 97, Pasvalio rajone – 18, Biržų rajone – 66 dvarus ir ūkinius palivarkus. Pažymėtose vietovėse rasta sodybų fragmentų (1-4 pastatai, parko likučiai) arba jau visai tuščios dvarvietės.

Šiaurės Lietuvos dvarams įtakos turėjo Kuršo žemėse viešpatavusi vokiečių ūkininkavimo kultūra, kuri skatino labiau rūpintis materialia nauda nei išorine reprezentacija. Matyt, tai lėmė, kad šiame regione mažai yra prašmatnių rezidencijų, ištaigingų architektūros ansamblių. Labai nedaug tėra ir vidutinio dydžio dvarų sodybų su raiškios architektūros rūmais, pagalbinių ir ūkinių trobesių grupėmis arba jos sunykusios. Vidutinio dvaro tipo pavyzdys – Karpių dvaras Gulbinėnuose (Pasvalio r.), išsiskiriantis dideliais istorizmo formų rūmais. Regione vyrauja sodybos su kukliais vienaaukščiais rūmais. Daugelis tokių rūmų, kuriuos teisingiau būtų vadinti „pono namu“ ar „šeimininko namu“, pagal seną paprotį buvo statomi iš medžio, dengiami aukštais stogais. Nesudėtingus stačiakampės konfiguracijos tūrius pajvairindavo kolonų priėngiai, verandos, mezoninai (Aukštadvario, Lauksodžio, Augustavo dvarų rūmai Pakruojo r.; Švobiškio, Kauklių rūmai Pasvalio r.; Naradavos, Papilio rūmai Biržų r.). XIX a. pirmojoje pusėje panašios išvaizdos būdavo ir mūriniai ponų namai. Jų sienos tinkuotos, stogai pusvalmiai, fasadai dažnai dekoruoti „arkadų stiliaus“ elementais (Berklainių rūmai Pasvalio r.). Pasitaiko rūmų, sumūrytų iš lauko akmenų (Skrebiškio, Biržų r.; Žeimelio, Pakruojo r.). XIX a. pabaigoje ponų namai mūryti iš raudonų plytų, jų architektūroje naudotos įvairesnės praeities stilių formos (Butautai, Lapiškės, Pačeriauškė II, Ringaudai Biržų r.; Pajiešmenė Pasvalio r.; Liesų, Lašmenpamūšio rūmai Pakruojo r.; Svirplių rūmai Joniškio r.). Ūkinių trobesių sienos dažniau nei kitur Lietuvoje mūrytos iš lauko akmenų arba drėbtos iš molio ir tinkuotos. Taip pat dažniau pasitaiko fachverkinės konstrukcijos sienų dalių bei pastogių skydų. Akmuo ir molis buvo pigios medžiagos, o statydavo vietos meistrai. Statydami rūmus ir pagalbinius trobesius dvarininkai naudodavosi patarimais bei pavyzdžiais iš XVIII–XIX a. Lietuvoje ir Lenkijoje plitusių informacinių leidinių, straipsnių kalendoriuose apie dvarų ūkio tvarkymą bei kaimo statybą. Kam priklausė smulkieji Šiaurės Lietuvos dvarai? Žemėtvarkininkai pateikia fragmentiškų duomenų apie keletą Biržų rajono dvarų savininkų ir mini tokias pavardes: Prusonas, Šrainys, Valiūnas, Medinskas, Kurtas Grinkelis. Aišku, jog tai buvo ne kilmingi bajorai, bet vietiniai prasigyvenę ūkininkai; vienas kitas dvaro savininkas galėjo būti atvykęs iš Kuršo. Įdomūs Šiaurės Lietuvos dvarų pavadinimai – prie Mūšos upės esančios vietovės turi Raudonpamūšio, Lašmenpamūšio, Škilinpamūšio, Baltapamūšio vardus.

Regione yra tik 4 dideli dvarai – *Žagarės, Pakruojo, Joniškėlio* ir *Astravo*. Visi jie sovietmečiu buvo įrašyti į valstybės sau gomų architektūros paminklų sąrašus, todėl yra palyginti neblogai išlikę. Tarp iškiliausių Šiaurės Lietuvos objektų minėtina ir kadaise buvusi garsi *Biržų Radvilų pilis*, atstatyta iš griuvėsių 1978–1986 metais. Pilis buvo skirta ne tik gynybai, bet ir didikų rezidencijai. Visi šie statiniai yra įvairių architektūros stilių. Biržų pilis – renesanso epochos statinys. Joniškėlio rūmai statyti baroko ir klasicizmo sankirtoje, Pakruojo ir Žagarės rūmai reprezentuoja brandųjį ir vėlyvąjį klasicizmą. Pagalbiniai ir ūkiniai ansamblių trobesiai dažniausiai statyti XIX a. Jų architektūroje vyrauja romantizmas ir istorizmas. Didžiausias rezidencijas fundavo garsios vietos didikų šeimos (Biržų Radvilos, Karpiai, Tiškevičiai) arba daugiau ar mažiau Lietuvoje pritaipę atvykėliai (baronai von der Ropai, Naryškinai).

BIRŽŲ PILIS

Tai bastionas tvirtovė, atspindinti vėlyviausią Vakarų Europos gynybinių pilių tipą. Bastioninės pilys pradėtos statyti Italijoje XV a. antrojoje pusėje. XVII a. viduryje paplito olandiško tipo bastioninės pilys. Olandai atsisakė brangaus plytų mūro kiauto, dengiančio išorinius pylimų šlaitus, žemių pylimą darydavo dvigubą ir šiek tiek žemesnį, o vartams apsaugoti įrengdavo priešpilį – redutą.

Kristupas Mykolas Radvila Perkūnas 1586–1589 m. Biržuose pastatė pirmąją pilį pagal italų bastioninių kvadratinio plano tvirtovių schemą. Prieš tai 1575 m. buvo užtvėntos Apaščios bei Agluonos upės. Išsilieję vandenys karstinės kilmės pelkės vietoje sudarė ežerą, turėjusį saugoti miesto ir tvirtovės prieigas. Giliu, plačiu grioviu bei pylimu apjuosta pilis turėjo 4 bastionus. Kieme stovėjo trijų aukštų rūmai su renesansiniais frontonais, evangelikų reformatų bažnyčia, arsenalas, maisto sandėlis. Kelią į pilį saugojo puošnūs vartai su bokštu. Per Lietuvos–Lenkijos karą su Švedija 1625 m. tvirtovė buvo

sugriauta. Antrąją pilį pradėjo statyti etmonas Jonušas Radvila. Jis pasikvietė olandų karo inžinierių Adomą Freitagą (*Freytag*), kuris 1641 m. parengė fortifikacijų projektą. Radvilai pasirašius uniją su Švedija, 1655 m. pilį be pasipriešinimo užėmė švedai, todėl netrukus Lietuvos kariuomenė ją sudegino. Atstatyti tvirtovę 1665–1669 m. ėmėsi Boguslavas Radvila.

Biržų pilies rūmai – tipiški rūmai tvirtovėje (*palazzo in fortezza*). Stačiakampio plano dviaukštis pastatas galuose turi trijų aukštų rizalitus. Stogas būdingas baroko architektūrai – papuoštas rutuliniais šalmais ir smailėmis. Pilyje 1701 m. vasario 26 d. lankėsi Lietuvos–Lenkijos ir Rusijos valdovai – Augustas II ir Petras I. Jie pasirašė sąjungos sutartį karui su Švedija. 1704 m. švedų kariuomenė užėmė Biržų tvirtovę ir ją susprogdino. Radvilų valdymo laikotarpis Biržuose, trukęs apie 360 metų ir atspindėjęs šios šeimos šlovę, galią bei turta, baigėsi žlugimu. Diegdami protestantizmą, Radvilos siekė išlaikyti Lietuvos atskirumą nuo Lenkijos ir įtvirtinti racionalistinę Vakarų Europos kultūros dvasią.

PAKRUOJO DVARAS

Tai didžiausias Lietuvoje išlikęs dvaro sodybos ansamblis (jį sudaro apie 40 pastatų ir peizažinis parkas), sukurtas Teodoro fon der Ropo (*Theodor von der Ropp*; 1783–1852) iniciatyva ir lėšomis. XIX a. pradžioje jis pastatė klasicistinius rūmus ir klasicizmo bei romantizmo bruožų turinčius pagalbinus pastatus. Jo įpėdiniais dvaras priklausė iki 1940 m. Ropai turėjo dvarų ir Kurše. Lietuvoje, be Pakruojo, jie valdė dar Raudondvarį prie Šeduvos, Barklainius, taip pat Panevėžio, Radvilonių, Juknaičių dvarus.

Pakruojo dvaro ansamblis driekiasi apie kilometrą palei lenktą išilginę ašį. Pastatai išdėstyti grupėmis. Rūmai monumentalūs, simetriški, formos būdingos vėlyvajam klasicizmui. Pagrindinis ir galiniai fasadai akcentuoti portikais, parko pusės fasadas – rizalito iškyša. Reprezentacinės patalpos buvo pirmame aukšte, jų langai didesni nei antrojo gyvenamojo aukšto. Rūmų ašį pabrėžiantis 6 dorėninių kolonų portikas neįprastai užbaigtas antablementu ir parapetu-baliustrada. Už portiko esanti prieangio įtrauka Lietuvos klimato sąlygomis pasirodė esanti nefunkcionaliai ir jau XIX a. viduryje buvo įstiklinta. Puošniausia rūmų patalpa – šokių salė, kurią juosia elipsės formos jonėninių kolonų eilė. Oficinos, žirgyno, tvartų ir kitų pagalbinių pastatų sienos sumūrytos iš akmenų bei skaldos, angų apvadai, dekoratyviniai elementai tinkuoti ir baltinti. Iš lauko akmenų ir dolomitų sumūrytas vandens malūnas sukomponuotas tarsi du portikai, tarp kurių įterpta arka – anga tekančiam vandeniui. Šalia vandens malūno iš dolomitų 1821 m. pastatytas penkių arkų tiltas – Kruojos užtvanka. Jis primena romėnų akvedukus. Smarkiai apiręs tiltas 1999–2001 m. atkurtas pakartojant buvusias formas. Orderinių elementų gausa sodybos pastatuose liudija šeiminkų norą pademonstruoti architektūros profesionalumą.

Ropai Pakruojuje ir kituose jiems priklausiusiuose dvaruose buvo sukaukę gausią tapybos ir skulptūrų kolekciją. Meno vertybes pradėjo rinkti Teodoras von der Ropas. Kolekcija laikyta Feldhofo (Laukmuižos) dvare, vėliau Mintaujoje (Jelgavoje). 1830 m. kūriniai atvežti į Pakruojo dvarą, o 1859 m. didesnė jų dalis perkelta į Raudondvarį prie Šeduvos. Šio rinkinio likučiai saugomi Šiauliuose „Aušros“ ir Nacionaliniame M.K.Čiurlionio muziejuose.

JONIŠKĖLIO DVARAS

Joniškėlio dvaras ir miestelis prie jo įkurtas XVII a. viduryje. 1770 m. dvarininkas Jokūbas Karpis pastatė rezidencinius rūmus, išlikusius iki mūsų dienų. Felicijonas Steponas Karpis XIX a. antroje pusėje išplėtė ansamblį naujais pagalbiniais trobesiais. Sodyboje iki šiol stovi apie 20 pastatų, o už 2,5 km į šiaurę nuo dvaro yra Karpių 1899 m. įkurtos Žemės ūkio mokyklos kompleksas – raudonų plytų pastatai. Tiesi liepomis apsodinta alėja jungia dvarą su centrine miestelio gatve, prie kurios stovi Karpių funduota bažnyčia, paprinė mokykla ir ligoninė. 1927 m. Joniškėlio dvare buvo įsteigta žemės ūkio bandymų stotis, o sovietiniais metais įsikūrė Žemdirbystės institutas.

Prie reprezentacinio parterio – didelės, beveik hektaro ploto vejos – stovi senieji rūmai, kartu su jais statyta oficina ir XIX a. pabaigoje iškilę naujieji rūmai. Žemutiniame terene, prie upelio, išsidėstę ūkiniai trobesiai. Į vakarus nuo reprezentacinio kiemo išsisklaidę dvaro darbininkų namai, svirnas, daržinės. Senieji rūmai vienaaukščiai, su skliautuotu ankstyvesnio laikotarpio pusrūsiu, centre – masyvus kolonų prieangis-balkonas ir mezoninas. Tai tipiškas provincijos klasicizmo, perėmusio kai kuriuos baroko bruožus, pavyzdys. Status stogas kur kas aukštesnis už sienas. Jis būdingas baroko architektūrai. Svečių menėje yra du dekoratyvūs židiniai, virš jų nišose freskos technika nutapytos moterų figūros antikiniiais drabužiais.

Ūkiniame kieme išsiskiria monumentalus arklidžių pastatas, kurio korpusai sudaro pusiau uždara diendaržį. Arklidžių sienos drėbtos iš molio ir sustiprintos degtų plytų arba akmenų mūro stulpais. Plačios pastogės saugo jas nuo lietaus ir sniego. Dviaukščio XVIII a. viduryje statyto svirno sienos masyvios, apie 1 m storio, sumūrytos iš klinčių, plytų, lauko akmenų ir nutinkuotas. Karvidžių (1874 m.) ir antrojo svirno pastatai raudonplyčiai, dekoruoti angų, pastogių apvadais, bokšteliais. Felicijono Karpio pakvies-

tas architektas Franciskas Lehmanas (*Franzisk Lehmann*), gyvenęs Panevėžyje, projektavo dvaro tvartą, ratinę, oranžeriją, kalvę, rūkyklą, medinį tiltą (1893–1896 m.), galbūt ir naujuosius rūmus.

Joniškėlio parkas sudarytas iš trijų dalių. Centrinėje dalyje vyravo geometrinis planavimas. Šiaurinė dalis – angliškas peizažinis parkas, įsiterpęs tarp dviejų 400 m ilgio alėjų, apsodintų liepomis ir kaštonais. Už upelio suformuotas „pramogų parkas“, kurį sudaro du 18 m skersmens ratai ir du pusračiai, apsodinti mažalapėmis liepomis. Tai šokių aikštelės. Ratus ir pusračius kerta eglių alėja. Priešais ratus supilti kauburiai – pakylos muzikantams.

NAUJOSIOS ŽAGARĖS ANSAMBLIS

Senajoje ir Naujojoje Žagarėse būta po atskirą dvaro sodybą. Išlikęs Naujosios Žagarės ansamblis siejamas su grafo Antano Tyzenhauzo, 1765 m. pradėjusio valdyti Šiaulių ekonomiją, vardu. Žagarės dvare A. Tyzenhauzas apie 1770–1780 m. pastatė olandiško tipo vėjo malūną. 1793 m., po antrojo Lietuvos-Lenkijos valstybės padalijimo, Žagarės dvarą su visa Šiaulių ekonomija Rusijos valdovė Jekaterina II padovanojo savo favoritui kunigaikščiui Platonui Zubovui. 1858 m. dvarą nupirko kunigaikštis Dimitrijus Naryškinas, kuris orientavosi į pažangų Anglijos ūkį. Dvaras garsėjo žirgynu ir specialiai jam pastatytais pastatais. Žirgininkystė dvare puoselėjama iki pat mūsų dienų.

Klasicistiniai dvaro rūmai statyti apie 1860 metus. Dviaukštis centrinis fasado rizalitas užbaigtas trikampių frontonu, kurio timpane puikuojasi Naryškinų herbas. Keturkampiai prieangio stulpai laiko balkoną, apjuostą baliustrada, kurią anksčiau puošė dekoratyvinės vazos. Vestibiulio, valgomojo, biljardinės, svetainės, koridorių bei laiptinių sienos buvo dengtos medžio paneliais. Vestibiulio erdvė suskaidyta keturiais masyviais stulpais, remiančiais lubų sijas.

Ūkio trobesių projektai veikiausiai buvo parengti Anglijoje. Apie 1895–1900 m. pastatytas didžiulis maniežas, žirgynas, arklininko ir kitų dvaro tarnautojų namai. Manieže, dengtame unikalia to meto klijuoto medžio konstrukcija, įrengta speciali žiūrovų ložė. Žirgynas, maniežas ir ratinė (karietinė) statyti iš geros kokybės medžiagų, pabrėžiant jų spalvą bei faktūras. Cokoliai sumūryti iš tašytų akmenų, sienos – iš raudonų plytų, stogai dengti kalnų šiferio plokštelėmis. Pastatų išorė neogotikos formų. Kituose Lietuvos dvaruose tokių ryškių Anglijos architektūros sekimų nepasitaiko.

1898–1900 m. atnaujinta senoji parko dalis ir užveista naujoji pagal žymaus dendrologo, Rygos parkų ir sodų direktoriaus Georgo Frydricho Kuphaldo projektą. Už pietinės dvaro teritorijos ribos yra palivarko sodyba, vadinama Raudondvariu; joje išlikę keli pastatai ir kapinaitės. Egzotišku parko elementu yra tapęs seniausias dvaro statinys – olandiškas („kepurinis“) vėjo malūnas. Jis kūginio tūrio, su apėjimo galerija cokolinėje dalyje. Malūnas veikė iki 1914 m. 1974 m. buvo restauruotas, tačiau dabar vėl apleistas.

Astravo dvaro rūmai. Nuotrauka iš Šiaulių „Aušros“ muziejaus fondų

ASTRAVO RŪMAI

Astravas – Biržų dalis, esanti Širvėnos ežero šiauriniame krante. Jonas Tiškevičius, 1844 m. įsigijęs Radvilų dvarą, Astravą pasirinko nuolatine rezidencija ir čia pasistatė rūmus. Itališkos vilos stiliaus Astravo rūmai yra viena gražiausių romantizmo laikotarpio rezidencijų Lietuvoje. 1923 m. dvarą išsinuomojo

agronomas Povilas Variakojis, kuris žirgyne įsteigė vilnų verpyklą, vėliau – linų fabriką.

Rūmai statyti apie 1842 m., manoma, pagal Vilniaus universiteto architektūros katedros absolvento Tomo Tiškeckio projektą. Šis architektas taip pat projektavo Biržų katalikų bažnyčią, pastatytą Jono Tiškevičiaus lėšomis. Prie dviaukštės pagrindinės rūmų dalies 1859–1862 m. prijungtos galerijos su vieno aukšto paviljonais. Rūmų kompozicija simetriška, tačiau turis dinamiškas, centre iškilęs grakštus bokštelis-belvederis. Pastato architektūra dvelkia elegancija, aristokratiškumu. Fasadai modifikuotų orderinių formų: vietoje kolonų – keturkampiai stulpai, centrinę ašį pabrėžia prieangis ir mezoninas lėkštu trikampių frontonu. Galerijų arkados iš pradžių buvo atviros, vėliau dešinioji užmūryta.

Rūmų viduje palei centrinę ašį išdėstytas paradinis vestibulius ir ovalinio plano salė, iš kurios patenkama į terasą ir laiptus, vedančius ežero link. Vestibulius užima du aukštus ir yra puoštas kolonų poromis (jonėninėmis pirmame aukšte, korintinėmis antrame). Platūs antablementai gausiai dekoruoti lipdiniais (grifų ir gulbių figūrėlėmis, akanto lapais, rozetėmis). Patalpų sienas dengė ažuolo paneliai, drožinėti frizai, valgomajame buvo įmontuotos indaujos, grindys išklotos geometrinio rašto parketu. Visus medžio darbus atliko vietos meistras Stepas Jurevičius. Rūmuose buvo sukauptas didelis Tiškevičių ir Radvilų archyvas, biblioteka su XV–XVII a. inkunabulais ir knygomis, taip pat archeologijos, etnografijos kolekcijos. Astrave saugoti Mykolo Tiškevičiaus surinkti antikiniai dirbiniai iš Pompėjos ir Herkulanumo.

Rūmų parkas peizažinis, su 8 tvenkiniais, lenktų formų takais, nedidelėmis medžių grupėmis. Ant supiltų kalvelių pasodinta ažuolų. Ežero pakrantėje buvo valčių prieplauka, apšviečiama žibintais. Valtys buvusios labai stilingos (pvz., Nojaus laivas). Romantinę parko nuotaiką atitiko angliško kotedžo stiliaus sargo namelis ir dešimties arkų tiltas-užtvanka per Apaščios upelį, primenanti romėnų akveduką (pastatyta 1860 m., restauruota 1996 m.).

Biržų pilis, Pakruojo, Joniškėlio, Žagarės ir Astravo dvarai – ryškūs, individualūs štrichai spalvingame Lietuvos dvarų paveiksle. Jų istorija bei architektūra jau nemažai tyrinėta. Deja, smulkieji Lietuvos dvarai dar tebelaukia kultūros paveldo tyrėjų dėmesio.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

Daugelis O. Legendomis apipintas palikimas. – Žiemgala, 1991, Nr. 2(3), p. 4–5.

Lietuvos architektūros istorija, t. II (nuo XVII a. pradžios iki XIX a. vidurio), V., 1994, p. 345–351.

Lietuvos architektūros istorija, t. III (nuo XIX a. II dešimtmečio iki 1918 m.), V., 2000, p. 55–57, 365, 367, 379, 441–442.

Lukšionytė-Tolvaišienė N. Žagarės dvaro architektūros ypatybės. – Žiemgala, 2002, Nr. 1, p. 34–38.

Lukšionytė-Tolvaišienė N. Karpių dvaras Joniškėlyje. – Žiemgala. Žiemgalos krašto praeitis. 2, K., 1999, p. 130–140

Miškinis A. Žagarė. – Lietuvos TSR urbanistikos paminklai, t. 7., V., 1984, p. 55–134.

Pinkus S. Biržų pilis. – Lietuvos pilys, V., 1971, p. 241–276.

Puodžiukienė D. Tradicinis ponų namas – bajorijos gyvenimo būdo atspindys. – Menotyra, 1998, Nr. 1, p. 38–43.

Stankevičius H. Pakruojo dvaras. – Dienovidis, 1991, Nr. 40.

Vytauto Didžiojo universitetas
K. Donelaičio g. 52, LT-44248 Kaunas

Gauta 2004 10 20
Atiduota spausdinti 2005 05 24